
Мақалада мектеп оқушыларын суицидтік жағдайынан сақтандыру және суицид әжіктемелері мен диагностикасы қарастырылған. Әртүрлі авторлардың суицидке ықпал ететін факторларды жіктеулерін талдаған.

Авторлар теориялық зерттеулерді жалпылау негізінде суицидке бейім тұлғаның сипатын анықтаған

Жастар арасындағы суицидтің әлемдік және отандық статистикалық мәліметтері келтірілген. 2009-2010 оқу жылында Алматы қаласының №144 мектеп-гимназиясында жүргізілген зерттеу нәтижесіне сүйене отырып суицид мәселелерін тудыратын жағдайларға анықтама жүргізеді. Суицидті болдырмау бойынша алдын алу жұмыстарын ұйымдастыруға арналған негіз ретіндегі ұсыныстар берілген.

Abstract. The paper considers the problem of classification, diagnosis and prevention of suicidal students. The various authors' classification of the factors contributing to suicide. The authors, based on a generalization of theoretical studies make clear the main characteristic features of human personality, prone to suicide. Provides information from the world and the internal statistics of suicides among young people. Based on the initial slice, held in the school gymnasium № 144 of Almaty in the 2009-2010 academic year, the authors clarify the cause provoking suicide problems. It also makes recommendations as a basis for preventive work to prevent suicidal intent.

Н. С. Әлқожаева, Д. Ертарғынқызы

ЖАСӨСПІМДЕРДЕ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СЕБЕПТЕРІ

Қоғамдағы экономикалық, әлеуметтік, саяси тұрақсыздықтар бала мінез-құлқындағы ауытқушылықтарға алып келеді. Қоғам өмірінің барлық жақтарын қамтитын түпкілікті өзгерістер, сонымен бірге адам іс-әрекетінің көптеген салаларын жетілдіруді ынталандыратын позитивті өзгерістер жағдайында негативті тенденциялар да күшейіп келеді. Әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық, жұмыссыздық көптеген адамдардың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, әлеуметтік және психологиялық бағыттала алмау мен бейімделе алмау, жалпы адамзаттық адамгершіліктік және рухани құндылықтарды талап етудің төмендеуі, күрделі криминалды жағдай, әлеуметтік институттар іс-әрекетінің нашарлауы және т.б. Қалыптасқан социомәдени жағдай алкоголизм және нашақорлық, адамгершіліктік деградация, қылмыстардың жаңғыруы сияқты қолайсыз құбылыстардың дамуына алып келеді.

Девиантты мінез-құлыққа қатысты мәселелер үнемі ғалымдардың назарында болды, мысалы Ресейлік педагогиканың келесідей классиктері П.П. Блонский, Л.С. Выготский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский т.б ғалымдардың, психология саласында Б.Г. Ананьев, С.А. Беличева, А.С. Белкин, В.Г. Бочарова, Б.З. Вульф, А.Д. Гонеев, СИ. Григорьев, В.И. Загвязенцев, Е.В. Змановская, В.Т. Лисовскийдің және әлеуметтанушылар А.В. Мудрик, М.И. Рожков, В.Д. Семенов, Л.С. Славина В.А. Слостенин және т.б көрнекті ғалымдардың еңбектерінде көрініс табады.

Қиын балалар мәселесін отандық ғалымдардан педагогикалық тұрғыдан, Л.К. Керімов, Г.А. Уманов, И. Трифанов, Д. Қазымбетова т.б., психологиялық тұрғыдан М.М. Мұқанов, Ж.Н. Намазбаева және т.б қарастырған. Қиын балалар мәселесінің әлеуметтік жағдайын Ш.Е. Жаманбалаева қарастырған [1].

Л.К. Керімовтың еңбегінде қиын оқушыны жеке-дара қайта тәрбиелеу тұжырымдамасын және ондағы педагогтың іс-әрекеттің белгілі жүйесі жасалған [2].

Д.Қазымбетова өз еңбектерінде қоғамда неге девиантты мінез-құлық болады деген сұрақты және девиантты мінез-құлықтың болу себептері мен мүмкін боларлық шешу жолдарын көрсеткен [3].

Ал, Ш.Е. Джаманбалаеваның еңбектерінде девиантты мінез-құлықтың әлеуметтік аспектілері зерттеліп көрсетілген [4].

Жалпы девиантты мінез-құлық деп әлеуметтік нормадан ауытқуды айтамыз. Сонымен қатар, оны ғалымдар қоғамда қабылданған нормаға қарама-қайшы әрекет жүйесі ретінде анықтайды.

И.С. Конның анықтауынша, девиантты мінез-құлық, «құқық, мәдениет немесе моральдың жалпы қабылданған нормалардан ауытқыған іс-әрекеттер жүйесі» [5]. Е.Д. Дедков және Е.Г. Дидекул девиантты мінез-құлық қоғамға қауіпті немесе жағымсыз қабылданған әлеуметтік нормалардан ауытқыған мінез-құлық, деп анықтама береді [6]. Ал деликвенттік мінез-құлық, қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттерді [7] ұсынатын, қылмыстық мінез-құлық болып табылады [8].

Ал, Роберт Мертон мінез-құлық ауытқушылығының себебін қоғамның мәдени мақсаттары мен оған жетудің әлеуметтік мақұлданған жолдарының арасындағы үйлеспеушілік деп түсіндіреді.

В.М. Мясичев, Н.А. Коновалов девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің пайда болу себептерін үш топқа бөлген:

1. Әлеуметтік-педагогикалық ортаның жағдайлар мен қоғамға ұйытқы болуы;
2. Жүйке психикалық жай-күйлерінің нашарлауынан туындаған ;
3. Құқықты ұстамаған қылмыскер, қатігез, жауапсыз, қаңғыбас балалардың ықпалы әсері.

Дж. Смелзер девиантты мінез-құлықты изоляцияға емделуге, қамауға алынған және басқада құқық бұзудың жазалауларына әкелетін топтық нормадан ауытқу деп санайды. В.И. Добреньков және А.Н. Кравченко «қоғамдық көзқараста мақұлданбайтын әрбір қылық» деп қарастырады.

Айта кететін жайт, шетел әлеуметтанушыларының қолданысы бойынша девиантты деп, қоғамда қабылданған болмашы нәрседен бастап күрделіге жеткізетін әлеуметтік нормаларды бұзу. Тар мағынада алатын болсақ қылмыстық кодекске әкелмейтін болмашы іс-әрекеттер.

Девиантты мінез-құлыққа сай келетін мәдени релятивизм: болып жатқан іс-әрекет қоғамда қалыпты деп есептелсе, енді басқа жерде әлеуметтік патология ретінде қарастырылады.

Көптеген зерттеуші ғалымдардың тұжырымдамаларына жүгінсек девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерге тән ортақ қылық – ол ата-аналар мен ұстаздарға қыр көрсету, бір нәрсені өзінше жасау, үлкендердің тілін алмау, жағымсыз жандарға еліктеу, темекі тарту, біртіндеп ішкілікке үйрену, ұрлық жасау тағы сол сияқты болып табылады. Осындай жат қылықтарды елемей – жасөспірімдерді теріс жолға түсіріп, қылмыс жасауға итермелейді, адамгершілік ардан аластатып, бара-бара қоғамға сүйкімсіз, жеккөрінішті жандар қатарына қосары сөзсіз.

Л.В. Занков, М.С. Певзнер, В.Ф. Шмидт баланы девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің қатарына қосатын: отбасы, мектеп және көше жолдастары, яғни қоршаған ортасы болса, дұрыс жолға түсіретін мүмкүндіктер: оның алдын-алу, оқу-тәрбие жағдайында қоғамдық жұмыстарға тарту, оңды қасиеттерін сұрыптап алып, соның негізінде өзіндік сенімін арттырып, өзін-өзі тәрбиелеуге тарту немесе қылмыстық әрекеттер дәрежесіне орай арнаулы тәрбие мекемелеріне бөлуді жатқызған.

Девиантты мінез-құлықтың пайда болуына отбасы тәрбиесінің дұрыс ұйымдастырылмауы: Олар: әке-шешесінің теріс үлгісі, ата-ананың біреуінің болмауы, үй ішіндегі еңсені басатын ауыр жағдай – отбасында өнебойы болып тұратын ұрыс, жанжал. Баланың табиғи психологиялық ерекшеліктерін ескермеу. Өкінішке орай отбасының теріс қылықтарын атап көрсету оңай, түзету қиын.

Мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда кеткен кемшіліктер: жекелеген оқушылардың мінез-құлық ерекшеліктерін, ынта-ықыласын, қызығушылығы мен талап-тілегін ескермеу.

Сонымен девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді әлеуметтік педагогикалық мінездеме-лері жағынан төрт топқа бөлеміз.

Бірінші топқа жататын девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің мінез-құлқында дерексіздік,

катігездік, мейірімсіздік, үлкен-кішіні сыйламау сияқты әдет-дағдылар толық қалыптаспағанымен, олар іштей өз жүріс-тұрыстары мен іс-әрекеттеріне баға бере алмайды. Бірақ өз мінез-құлқын өзгертуге талаптанады.

Екінші топқа жататындар адамгершілік қадір-қасиеттерді төмендей бастаған, әлеуметтік байдарлары қоғамға жат сыңаймен сипатталады. Бұлар қатігездік қылықтарымен қатар, ұрлық, тонау, зорлық-зомбылық жасау, темекі мен наша тарту, уытты сұйық заттарды иіскеу сияқты әдеттерге икемдене бастаған.

Бұл топқа тәртібі нашарлаған, құқық тәртібін бұзушы жасөспірімдер жатады, бірақ бұл балалар әлі бұзыла қоймаған, өз мінез-құлқтарын түзетуге мүмкүндік қабілеті бар, тек педагог тарапынан басқаруды талап етеді.

Үшінші топқа өз мінез-құлқтарын басқара алмай, өзін-өзі тәрбиелеуге бейімділіктері жоқ жасөспірімдердің шағын тобы жатады. Қоғамға жат мінез-құлқтары қалыптаспағаны сонша, олар өздерінің теріс қылықтарына талдау бере алмайтын кәмелетке жасы толмаған қылмыскерлер. Бұл топқа қатігездік, зорлық-зомбылық көрсетумен қатар ұрлық, тонау, ішімдік және наша тарту істеріне әбден машықтанған жасөспірімдер енеді.

Төртінші топқа жұйке ауруларына (невроз, неврастения, кісіні мезі қылатын әдет) шалдыға бастаған балаларды жатқызамыз. Мұндай жасөспірімдерге педагогтар мен дәрігерлер тарапынан дербес қарым-қатынас, ілтипат, сый-құрмет, жылы лебіз қажет. Енді девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің пайда болуына себепші объективті және субъективті факторларға назар аударайық. Ғалымдар жасөспірімдердің қалыптасуына әлеуметтік орта мен күнделікті жағдай себеп болады деп дәлелдеген [9].

Әлеуметтік жағдай негізінде (қоғамдағы экономикалық қарым-қатынас, қоғамдық сана, тап және ұлттар қатынасы т.б). Жеке адамдардың қалыптасуына объективтік мүмкүндік туғызып, жастардың әлеуметтік белгілерді сақтап, құқық тәртібін бұзуға жол бермейді. Ал, жасөспірімдердің заң нормаларын мойындамауы, қоғамдық орындарда тәртіп сақтамауы, үлкен-кішіні сыйламауы сияқты қылықтар ұжымда, топта, отбасында, жора-жолдастарының арасында т.б шағын ортада ғана қалыптасады. Өйткені баланың алғашқы қадамы отбасында, мектепте, жора-жолдастары мен ата-анасының арасында жасалады.

Жасөспірімдерге қоршаған адамдардың немісқұрайлылығы, зейін қоймауы негізінде дамитын әлеуметтік-педагогикалық бақылаусыз қалу бұл тізбектегі ерекше роль мен мағынаға ие. Нәтижесінде жалғыздық, қараусыз қалғандық, қажетсіздік, қорғансыздық сезімдері пайда болды. Үлкендерге деген қарсылық, жатырқаушылық, жек көру сезім-

дері, баланың пікірінің, тағдырының, қызығушылықтары мен икемділіктерінің өз бетінше ұйымға, кооперацияға, өзін-өзі ұйымдастыруға ұмтылуына алып келеді.

Жағымды әлеуметтік тәжірибенің жеткіліксіздігі, өмірдегі көзқарасының, құндылықтар жүйесінің, әдет қалыптары мен эстетикалық талғамдарының жетілмегендігі және қалыптаспағандығы жасөспірімдердің өз белсенділігін жағымсыз, құқыққа қайшы жұмсауын таңдауға ықпал етеді, бұл олардың мінез-құлқынан, тұлғаның қалыптасуынан, әлеуметтік бейнесінен көрініс береді. Бұл үдерістегі ауқымды рөл балалар мен жасөспірімдерге дер кезінде педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік көмектің көрсетілмеуінде жатыр.

Жасөспірімдердің дамуы мен мінез-құлқына кері әсерін тигізетін әлеуметтік педагогикалық факторларға мыналарды жатқызуға болады: олар мектептік, отбасылық, қоғамдық тәрбиедегі кешіліктердің нәтижесінде, баланың оқудағы үлгермеушілігіне байланысты. Мұндай балалар көбінесе мектепке дайындығы жоқ, үйге берілген оқу тапсырмаларына және бағаларға парықсыз қарайтындар. Бұның бәрі баланың оқудағы бейімсіздігін көрсетеді және қоғамдағы өтіп жатқан үдерістерге, отбасының жағдайы мен атмосферасына, мектебішілік өмірдің жеткіліксіз ұйымдастырылуына тәуелділігін көрсетеді. Атап айтқанда:

- қоғамдық құндылықтар иерархиясын өзгертуге бағытталған айқын жағымды мемлекеттік идеологияның жоқтығы;

- заңдардың және құқық қорғаушы орындардың жетілмегендігі, қылмыстардың жазаланбауы;

- өскелең ұрпақтың әлеуметтенуінің дәстүрлі институттарының күйреуі мен дағдарысқа ұшырауы;

- ұлттық құндылықтарға мән берілмеуі;

- бұқаралық ақпарат құралдары арқылы зорлық-зомбылық және қатігездікті насихаттау;

- жасөспірімдердің денелік және психикалық денсаулығының бұзылуын дер кезінде анықтаудың, соған сәйкес көмек көрсетудің және квалификациялық диспансеризацияның болмауы;

- сапалы тегін қосымша білімге балалардың қолының жетпеуі.

Отбасының жағдайы мен атмосферасы:

- толық емес отбасы;

- отбасының материалдық жағдайы (кедейлік, байлық),

- ата-аналардың төмен әлеуметтік мәдени деңгейі;

- отбасындағы тәрбие стилі (балаға бірінғай талаптардың қойылмауы, ата-аналардың қатыгездігі, олардың жазасыздығы және баланың құқықсыздығы);

- баланың өзіндік құндылығын жоққа шығару;

- балалардың қажеттіліктерінің жеткіліксіз немесе асыра қанағаттандырылуы;

- ата-аналардың ішімдікті, нашақорлық заттарды теріс пайдалануы;

- ата-аналардың балалардың психоактивті заттарды қолдануына жол беруі.

Мектепішілік өмірдің жеткіліксіз ұйымдастырылуы:

- оқу және тәрбие үдерісін басқаруды ұйымдастырудың толық жетілмегендігі;

- мектептің материалдық қамтамасыз етілуінің нашарлығы;

- қоғам арқылы балалармен айналыспайтын ата-аналарға ықпал ететін тетіктердің және мектептің оқушылар отбасыларымен жүйелі байланысының жоқтығы;

- пәндік мұғалімдердің жетіспеушілігі;

- сабақтардың жиі болмай қалуы;

- сабақтан тыс жұмыстардың қанағаттандырығысыз ұйымдастырылуы;

- мектепте балалар ұйымдарының болмауы;

- мұғалімдердің бала және жасерекшелік психологиясын білмейтіндігінен көрінетін кәсіптік деңгейінің төмендігі;

- «оқушы-мұғалім» жүйесіндегі өзара қарым-қатынастардың авторитарлық немесе бетімен кетушілік стильде болуы;

- оқушылардың білімін бағалауда объективтіліктің болмауы.

Девиантты мінез-құлқының алдын алу және оны тудыратын әлеуметтік-педагогикалық себептерді жою жасөспірімдерді тәрбиелеу қызметін төмендегідей негізгі бағыттарды бөлуге мүмкіндік берді: а) отбасы институтымен тығыз байланысты жүзеге асыру; ә) жеткіншектер бос уақытындағы мазмұнды түрлі қызметтердің бағдарламалық-әдістемелік жанамалануы; б) жеткіншектердің бос және сабақ уақыты аясындағы педагогикалық өзара әрекеттесудің тиімді формаларын, әдістерін, әдістемелерін, технологияларын пайдалану; в) жасөспірімдердің класстан және мектептен тыс уақытында концерттер, байқаулар, жарыстар, мерекелер өткізу; г) оқу жылы мен демалыс уақытында спорттық-сауықтыру қызметін жүзеге асыру.

Қорытындылай келе жасөспірімдерде девиантты мінез-құлықтың пайда болуына әлеуметтік факторлардың тигізетін әсерлері зор. Қазіргі таңда девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді тәрбиелеуде ата-аналарға психолог, әлеуметтік педагог және т.б. кәсіби мамандардың тарапынан көмек қажет екенін зерттеулер көрсетіп отыр. Жоғарыда аталып өтілген факторлардың мәселелерді шешуді жетекші рөл атқарады. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді алдын алу мен қайта тәрбиелеуде аталған жұмыстар тәжірибеде дұрыс, тиімді қолдануға тікелей байланысты.

1. Жұмбабаев Ә. Қиын балалар арасында жүргізілетін педагогикалық жұмыс. Алматы, 1977. 23 б.
2. Керімов Л.К. «Қиын жасөспірімдерді жеке – дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы» – Алматы, 2003. – 123 б.
3. Казымбетова Д.К. Девиантное поведение молодежи как объект социологического исследования: дис. на соиск. учен. степ. канд. наук. – Алматы, 1999. С. 36
4. Джаманбалаева Ш.Е. Социальные проблемы девиантного поведения. Автореферат. – Алматы, 1996. – С. 3-23.
5. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. Для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
6. Социально-педагогическая деятельность образовательных учреждений: новые подходы и перспективы // научный информационно-метод. Сб.-М.: Центр инноваций в педагогике, 1999. – 189 с.
7. Кулагина И.Ю. Личность школьника от задержки психического развития до одаренности. – М.: Сфера, 1999. – 192 с.
8. Кондрашенко В.П. Девиантное поведение у подростка. – Минск: Беларусь, 1988. – 204 с.
9. Выготский Л.С. Т.А. Детская психология. – М., 1984. – С. 258.

В статье проблема девиантного поведения рассматривается как проявление дефицита морального и нравственного развития личности в нашем обществе. Авторы проводят глубокий анализ источников по различным аспектам девиантологии, анализируют факторы, способствующие негативным проявлениям в поведении молодежи. Акцентируется внимание на том, что в последние годы девиантное поведение приобретает массовый характер, что ставит эту проблему в центр внимания социальных педагогов, психологов, медиков, работников правоохранительных органов.

Abstract. The article is considered deviant behavior as a manifestation of lack of moral and ethical development of the individual in our society. The authors conducted a deep analysis of the sources on various aspects of Deviantology, analyze the factors contributing to the negative manifestations of the behavior of young people. Attention is drawn to the fact that in recent years, deviant behavior becomes widespread, which puts this issue into focus the social workers, psychologists, physicians, law enforcement officials.

Э. Т. Шарифова

М. МУРАДХАНОВ О ВОСПИТАНИИ ДИСЦИПЛИНИРОВАННОСТИ В СЕМЬЕ

Азербайджанский народ веками берег, транслировал и развивал свое духовное богатство. В содержании профессиональной подготовки учителей и педагогических кадров изучается наследие известного ученого-педагога Азербайджана М. Мурадханова. Его труды посвящены и проблемам воспитания. Формирование дисциплины в духовном воспитании учеников занимает важное место.

М. Мурадханов считает важным воспитание дисциплинированности не только в школе, но и в семье. «Говоря о необходимости воспитания осознанной дисциплинированности у детей, мы подразумеваем, что ребенок должен понять необходимость дисциплинированности в условиях сосуществования, и в том числе в процессе обучения и в семье, осознать необходимость установленных правил, принять это, и, умея управлять своими действиями и чувствами, соблюдать эти правила и данные распоряжения. А затем вести борьбу за возникновение дисциплинированности у своих товарищей» [1, с. 5]

М. Мурадханов, изучив ошибки в семейном воспитании детей, рекомендует обеспечить следующие условия:

1. Родители должны быть уважаемы и авторитетны в глазах своих детей.
2. У ребенка дома должен быть строгий режим.
3. Во время воспитания родитель должен принимать во внимание возрастные и индивидуальные особенности ребенка.

М. Мурадханов, наряду с устранением недостатков в семейном воспитании и обеспечением выдвинутых условий, считает необходимым применение «дисциплинирующих методов». Это следующие методы:

- 1) убеждение;
- 2) приучение;
- 3) поощрение;
- 4) наказание.

Отвечая на вопрос: «Какие наказания могут быть применены в семье?», М.Мурадханов в качестве примера приводит ряд наказаний:

- 1) осуждение;
- 2) временная холодность родителя по отношению к ребенку;
- 3) временное лишение ребенка развлечения, доставляющего ему удовольствие;
- 4) принуждение ребенка.

М. Мурадханов дает родителям следующие рекомендации для применения наказания:

1. «Наказание должно быть справедливым. Оно должно быть справедливым в глазах не только отца, но и детей.
2. Наказание должно применяться не в качестве мести за проступок ребенка, а для его исправления.
3. Наказания в семье должны давать не все, а только определенные лица. Данное одним членом семьи наказание не должен отменять другой.
4. При использовании наказания должны учитываться индивидуальные особенности ребенка. На некоторых детей достаточно посмотреть